

Kovács Éva

A Tihanyi összeírás nyelvészeti vizsgálatáról

1. A tihanyi apátság 1211. évi birtokösszeírása a magyar nyelvtörténet egyik fontos írott emléke, mivel latin nyelvű szövegében viszonylag nagy számban tartalmaz magyar nyelvi elemeket, hely- és személyneveket.

A honfoglalás utáni évszázadok magyar nyelvének megismerése szempontjából különösen a szórványemlékek nagy jelentőségűek, ezek a szótörténeti adatokon túl főleg a történeti hangtan és a helyesírás-történet terén adnak útbaigazítást. Egyes, különösen fontos nyelvemlékeink szórványanyagának tüzetes, részletező vizsgálata már megtörtént. A veszprémvölgyi apácakolostor alapítólevelének szórványait PAIS DEZSŐ (1939), a zobori apátság 1111. és 1113. évi oklevelét pedig KNEZSA ISTVÁN vizsgálta (1949). BÁRCZI GÉZA a tihanyi apátság alapítólevele szórványainak nyelvtörténeti tanulságait foglalta össze nagy részletességgel és alaposággal (1951). SZABÓ DÉNES a dömösi prépostság adománylevelének helyesírásával, később hely- és vízrajzával foglalkozott (1937, 1954). E kutatások a 20. század közepső harmadában zajlottak, ezután az érdeklődés a szórványemlékek iránt némileg visszaesett, és a figyelem a szövegemlékek felé fordult. A szórványemlékekkel szemben kutatóink érthető módon részesítették előnyben a tisztán magyar nyelvű szövegeink elemzését, hiszen ezekben vizsgálhatók az igei, névmási elemek, a mondat szerkesztés különböző lehetőségei és a szövegformálás stiláris jellegzetességei is. PAIS DEZSŐ ennek ellenére azonban már 1970-ben felhívta a figyelmet arra, hogy a nyelvészeti kutatásokban a „szórványemlékeink, amelyeknek nagy hányada tulajdonnévi természetű, mennyire mostoha kezelésben részesülnek” (1970: 39). A szórványemlékek háttérbe kerülésével megszakadt az a folyamat, amelynek révén a nyelvtörténetírás — különösen a fent említett területen — folyamatosan gazdagodott. Az elmúlt évtizedekben pedig sok olyan ismeret halmozódott fel a névkutatásban, a hang- és az alaktörténet vizsgálatában, amelyek fényében szórványemlékeink is újra elemezhetők. E kutatások pedig nemcsak az elavult ismeretek felfrissítéséhez járulhatnak hozzá, hanem tovább építhetik a régi magyar nyelvről való tudásunkat is.

2. Az 1211-es birtokösszeírásnak a névtani-nyelvtörténeti monografikus feltárása még nem történt meg, s a filológia sem szentelt különösebben nagy figyelmet e szórványemlékünknek. A szövegkiadások főként a történettudomány és nem a nyelvészet igényeit tartották szem előtt (vö. GÁCSER 1941: 4), ezért nyelvtörténeti szempontból kevésbé megbízhatóak. A korábbiak közül a FEJÉR

GYÖRGYÉ (CD. VII/5: 177–202) hibás. WENZEL GUSZTÁV kiadása az 1399. évi nádori átirat alapján készült (ÁÚO. 1: 106–26). A legjobb kiadás ERDÉLYI LÁSZLÓ nevéhez fűződik (PRT. 10: 502–17). JAKUBOVICH EMIL és PAIS DEZSŐ csupán egy részletet (Tihany és Kolon birtok leírása) közöl az összeírásból (1929: 73–8), az oklevél magyar fordítása pedig még nem készült el.

Nyelvemlékünk elemzésében filológiai szempontból az is kiemelkedő jelentőséggel bír, hogy az oklevél fogalmazványa is fennmaradt. Ezáltal lehetőség nyílik a fogalmazvány és a hitelesített oklevél közötti hasonlóságok és különbségek felfedezésére, a számos hangalakbeli, helyesírásbeli és fogalmazásbeli változat összevetésére. A fogalmazvány szövege hiányosabb, rövidebb, csupán a birtokok, határai és népek felsorolásában törekszik teljességre, és pótlásokat told a sorok fölé. Ezek a pótlások a hitelesített példányban már szabályosan, a szövegben szerepelnek. ERDÉLYI LÁSZLÓ kimutatta, hogy a két példány közül a helyes szöveget csaknem mindig a fogalmazvány adja, azaz a hiba a hitelesített példányban van. ERDÉLYI hibát vél felfedezni az egyes határleírásokban szereplő helynevek írásában (pl. a *Gonaches* — ami egy hegynek, ERDÉLYI szerint feltehetően a *Kovakó*-nek a neve — a megpecsételt példányban *Choache*, míg a fogalmazványban *Couaches* és *Cohache* alakban fordul elő), valamint egyes személynevek eltérő lejegyzésében (ezek között betűkihagyás, betűcsere, szótagkettőzés stb. szerepel; vö. 1904: 390–1). A kutatók véleménye eltér abban a tekintetben, hogy a megpecsételt oklevél és a fogalmazvány ugyanattól a szerzőtől származik-e. SZENTPÉTERY IMRE a két példányt ugyanazon kéz írásának tartja (1923: 85), GÁCSER IMRE szerint azonban ez nem valószínű, mert a fogalmazvány helyesírása gondosabb és következetesebb. Elképzelése szerint a nem hitelesített változatot *Turkh* helység népeinek összeírásáig ugyanaz, de a megpecsételt oklevél írójától eltérő kéz írta. *Turkh* népeinek összeírása azonban élesen különbözik az előző részekétől, az utána következő rész pedig nagyon hasonlít az első kéz írásához, így nehéz eldönteni, hogy az első kéztől származik-e vagy egy harmadiktól (1941: 3–4). GÁCSER IMRE és SZABÓ DÉNES — egyetértve JAKUBOVICH EMILLEL és PAIS DEZSŐVEL — valószínűnek tartja, hogy a hitelesített oklevelet a fogalmazványról diktálás után írták le, mivel a két példány helyesírása sok esetben eltér (vö. JAKUBOVICH–PAIS 1929: 73, GÁCSER 1941: 4–35, SZABÓ D. 1959: 19).

A Tihanyi összeírás helyesírását GÁCSER IMRE a fent már említett munkájában (1941) és KNEZSA ISTVÁN (1952) vizsgálta. GÁCSER véleménye szerint a szövegemlék a magyar helyesírás történetének második korszakába, a Szent Lászlótól a tatárjárásig terjedő időszakba tartozik. Az 1055-ös Tihanyi alapítólevél helyesírásán alapszik, de sok új elemmel gyarapodott a francia helyesírás és a hazai latinság hatására. GÁCSER itt nemcsak az oklevél helyesírásával, hanem a hangtani jellegzetességeivel is foglalkozott. A hangtani jellegzetességek vizsgálatakor a magánhangzókat főleg a nyíltabbá válás és a diftongusok monof-

tongizálódása szempontjából vette szemügyre, a mássalhangzók esetében pedig különböző változásokkal (pl. palatalizáció, zöngésülés stb.) foglalkozott. KNIEZSA ISTVÁN kiemeli, hogy „az 1211-es oklevél mintha nem is a maga korából, hanem néhány évtizeddel korábbi időből származnék” (1952: 28). Úgy véli, hogy az oklevelet a tihanyi apátságban írták, és írójá még nem ismerte a királyi kancelláriában ekkorra már kialakult új gyakorlatot, hanem „még a régibb korszak szerint írt” (i. h.). A fenti körülmények egyértelműen jelzik, hogy az összeírás nyelvtörténeti-névtani feldolgozásának fontos előfeltétele a megpecsételt változatnak és a fogalmazványnak a kritikai szemléletű, filológiai pontos újraközlése és a magyar fordítás elkészítése. Ennek kapcsán felül kell vizsgálni a nyelvemléknek az 1055. évi Tihanyi alapítólevélhez való viszonyát, valamint az elsődleges fogalmazványnak és a megpecsételt példánynak a kapcsolatát. Újraértékelendő a szórványemlék a helyesírás-történet szempontjából is, mivel az elmúlt bő fél évszázadban e téren elért eredmények némileg új megvilágításba helyezhetik az egyes szórványok megítélését. Ez utóbbi megállapítás fokozottan érvényes a hangtörténet vonatkozásában: a személy- és helynevek olvasatában nem nélkülözhetők a legújabb hangtörténeti ismeretek.

3. A Tihanyi alapítólevél (1055) az első határleírásokat tartalmazó, a dömösi prépostság adománylevele (1138/1329) pedig az első nagy szolganép-összeíró oklevelünk. A tihanyi apátság 1211. május 29-i birtokösszeírása egyesíti magában ezt a két nyelvemléktípust: határjárásokat, valamint helységenként és foglalkozásonként szolganép-felsorolásokat is tartalmaz. II. Endre király *Uros* pannonhalmi apát kérésére *Thomas* kancellárral és *Poth* nádorispánnal összeírta a tihanyi apátság birtokait, népeit, és az 1055-ös alapítólevélben rögzített, azóta elavult határleírásokat új formában megerősíti (vö. PRT. 10: 20, GÁCSER 1941: 3, SZABÓ D. 1959: 18–9, MOLNÁR–SIMON 1976: 35).

Az oklevél több mint kétezer szórványt — kb. százötven helynevet és kétezer személynevet — tartalmaz a Balaton zalai és somogyi partvidékéről, valamint a Duna és Tisza tolna–bodrogi és torontáli mellékéről (vö. ERDÉLYI 1904: 388–9, MOLNÁR–SIMON 1976: 35).

A kétféle tulajdonnévtípus közül az általános megítélés szerint a helynevek jobban használhatók történeti forrásként, mint a személynevek. A helynévszórványok esetében a lokalizáció területi vonatkozásban teszi azonosíthatóvá a nyelvi elemeket, és összekapcsolja őket az adott hely későbbi említéseivel, előfordulásaival. Ugyanakkor a személynevek sem elhanyagolhatók, hiszen például a feltárt helyesírási jellegzetességek, sajátosságok azokra is vonatkoznak. BÁRCZI GÉZA is megállapítja, hogy a szórványemlékek feldolgozásában az első hely a helynevek azonosítását és származtatását illeti meg, mivel „Ez az alapja egyrészt a szórványokból kihámozott hangtani, szó- és mondattani következtetéseknek, másrészt ehhez a kérdéshez lehet a legtöbb oldalról hozzájárulni, felhasználva egyrészt a földrajz és a történelem tanulságait, másrészt a szófejtést és a

szógybevetést, ellenőrzésül alkalmazva eddigi hangtörténeti és helyesírástörténeti ismereteinket, valamint magából az oklevélből nyert idevágó tapasztalatainkat.” (1944: 315–6).

ERDÉLYI LÁSZLÓ — aki talán a tihanyi oklevelek legjobb ismerője volt —, mint az eddigiekből is kiderült, több munkájában foglalkozott a Tihanyi összeírással. „A tihanyi apátság népeinek 1211. évi összeírása” című tanulmányában (1904) betűrendes csoportosításban és helyesírásbeli összehasonlítással közölte a hitelesített példány, valamint a fogalmazvány hely- és személyneveit s valószínű olvasatukat. 1908-ban, a PRT. 10. kötetében birtoktörténeti szempontból dolgozta fel az oklevelet, „Az apátság és Tihanyvár birtokai” című fejezetben (237–434) megynként részletezi és azonosítja az egyes birtokokat. E munkákat azonban mint nyelvészeti forrásokat nagy óvatossággal és körültekintéssel kell használnunk, mivel elsősorban történeti céllal készültek történész szerző írásaként, így bizonytalanságok, tévedések is előfordulhatnak a helynevek azonosításakor, s különösképpen az olvasat megadásakor. ERDÉLYI a Tihanyi alapítólevél helyneveivel is foglalkozott, és ennek során is előfordul, hogy egyes helynevek lokalizálására nincsenek bizonyító érvei, illetve több helyen észrevehető a bizonytalansága. A *Kert hel* szórványt például a *Fuk* víz mellett fekvő *Losta* falu területére lokalizálja (PRT. 10: 11). Ezzel kapcsolatban BÁRCZI megjegyzi, hogy „Ez az elhelyezés teljesen hipotétikus” (1951: 20), mivel bizonyító érveket nem látnunk mögötte. HOFFMANN ISTVÁN véleménye szerint ERDÉLYI e szénatermő helyet valószínűleg a *Losta* településen említett *pratum*-mal vélte azonosíthatónak, mivel más közeli birtokon nem említenek ilyen rendeltetésű földeket. A helynév azonosításához ez a motívum azonban nem elégséges (HOFFMANN 2007: 158). A *Segisti* helynév lokalizálásában BÁRCZI szintén érvek hiányában utasítja el (1951: 58–9) ERDÉLYI feltevését, aki a helyet a Kalocsától délre fekvő Sükösd-dél azonosította (PRT. 10: 426). HOFFMANN viszont elképzelhetőnek tartja ezt az elhelyezést (2007: 268).

Az *Ecli* helynevet ERDÉLYI dunai révnek tartja (PRT. 10: 420), s e felfogást BÁRCZI is átveszi (1951: 44), noha a szöveg a Dunát nem említi. HOFFMANN ISTVÁN véleménye szerint „Nehéz azonban elképzelni, hogy ha a határjárás e folyónál kezdődne, a leírás ne szólna erről az azonosításra rendkívül alkalmas helyről.” (2007: 232). Az azonosítás háttérében az állhat, hogy révek, átkelők nagyobb folyókon szoktak lenni, ám az oklevelekben sok olyan *portus*, *rév* fordul elő, amelyek egészen kicsi folyóvizeken vezettek át. A KMHsz. 1. kötete például 23 rév nevét tartalmazza (*Rév* alatt), közülük azonban mindössze 8 fekszik nagyobb folyó mellett. Tehát a *portus Ecli* sem feltétlenül a Dunán volt, hanem akár kisebb folyóvíz mellett is feketett. *Culun* birtok lokalizálását illetően is többféle elképzelés merült fel. Az azonosítás kiindulópontja az itt említett *Culun* nevű víz, amelyet ORTVAY TIVADAR Zala megyében, ERDÉLYI LÁSZLÓ pedig a Fejér megyei kajtori tó vidékén, Fehérvártól délre helyezett el. ERDÉLYI

véleményét fogadta el KNIEZSA ISTVÁN és BÁRCZI GÉZA is (a forrásokat lásd BÁRCZI 1951: 54). GYÖRFFY GYÖRGY az 1055. évi oklevél idevágó szövegét és az 1211. évi összeírás megfelelő részét egyeztetve — főleg történeti földrajzi érvek alapján — azonban bizonyította, hogy *Culun* birtok Fejér megye Dunán inneni felén, „a Duna-Tisza közén a mai Izsák falu helyén feküdt” (1956: 409). HOFFMANN GYÖRFFY pontos határleírásával ért egyet (vö. 2007: 240). Az itt példaként említett bizonytalanságok, ellentmondásos lokalizálások is mutatják, hogy az 1211. évi összeírás elemzése során a birtokok azonosítására nagy figyelmet kell fordítani. Ehhez elsősorban az újabb történeti földrajzi ismeretek adnak a korábbinál biztosabb alapot, de az időközben felszaporodott történeti helynévi forrásanyag, valamint a nagy számban publikált újabb kori, főleg térképes és élőnyelvi források is megfelelő támaszul szolgálhatnak.

A tihanyi apátság és vár 1055–1701 közötti történetében közel száz birtokot vallott magáénak (ERDÉLYI, PRT. 10: 237–434). Ezek felsorolásában a legtöbb oklevél nem teljes, mert több olyan birtokot is kihagy a leírásból, amelyek megvoltak, illetve olyanokat is említ, amelyek már idegen kézbe kerültek. Az első három összeírás (1055, 1211, 1267) adja a legrealisabb képet az apátság és a vár birtokairól. 1055-ben ERDÉLYI véleménye szerint huszonhárom birtok- és jövedelemhelyet különböztethetünk meg, amelyekből 1211-ben már csupán tizenhármat — sokat megváltozott névvel — ismerünk, de ezt a régi birtokállományt az összeírás megtoldja huszonnégy új birtokkal. A zalai Arácstól Badacsonyig tizennégy, Veszprém és Somogy megyében négy-négy, az Alsó-Tiszánál pedig két birtok van megemlítve (vö. PRT. 10: 20, 237). ERDÉLYI LÁSZLÓ mutatott rá először, hogy 1211-re a birtokállomány az alapítás korához képest megkétszereződött, s az apátság népeinek háza mintegy négyszerese lett: 1055-ben 140 ház állt, ami — egy házra öt lakót számítva — 700 főt jelent, míg 1211-re közel 600-ra szaporodott a házak száma (1906: 599).

Az 1211. évi összeírás személyneveit TERESTYÉNI CZ. FERENC tanulmányozta (1941). A tihanyi apátság területén élő tisztek, lovas vitézek és férfi szolgák nevei közül azokat válogatta ki, amelyeknek a ma is használatos vagy már elavult köznevekkel való kapcsolata kimutatható, s a régi magyar névadás sajátosságaira nézve nyújthatnak felvilágosítást. A személynevekkel kapcsolatos ismeretek ugyancsak alapos felülvizsgálatra szorulnak, e téren minőségileg új lehetőséget teremt a kutatás számára FEHÉRTÓI KATALINNAK az Árpád-kor teljes helynévi forrásanyagát feltáró szótára (ÁSz.).

4. A szórványemlékek anyagát főként két tudományterület, a történeti nyelvészet és a történettudomány hasznosította. Az előbbi az etimologizálást tekintette hagyományosan a helynévizsgálat legfontosabb részének, a történettudomány pedig a Kárpát-medence etnikai képét és településtörténetét próbálta a nevekkel szerzett ismeretek segítségével megállapítani. Ez az irányzat főleg a 20. század első felében ért el fontos eredményeket, e módszereket újította meg a

század végén KRISTÓ GYULA, aki például az Árpád-kor etnikai viszonyaira következtetett nyelvészeti eredményekből. Több oklevélben — az interpolált panonhalmi alapítólevélben (1002), a veszprémi adománylevélben (1009), az interpolált pécsi alapítólevélben (1009) és a veszprémvölgyi alapítólevélben (1018) — előforduló helynévadási módok összehasonlításával megállapította, hogy a „X. század végén a Kárpát-medence helynevei döntő mértékben szláv (és török) helynevek voltak, hiszen e népek adtak nevet a letelepedett életmóddal együtt járó, szilárdan rögzült, immár nem változó településeinek” (1993: 204). KRISTÓ a Kárpát-medencében a 10–11. század fordulóján, de már feltehetőleg a 9. században meglévő jelentős mennyiségű szláv helynévből nagy tömegű szláv népesítésre következtetett (1995: 268). A Tihanyi alapítólevél helyneveiben azonban véleménye szerint már túlsúlyban vannak az uráli, finnugor eredetű magyar nevek, ami szerinte a magyarság letelepedésének előrehaladtát és a nem magyar ajkúak (főleg szlávok) nyelvi beolvadását bizonyítja (1995: 266). Az ilyen típusú vizsgálatokkal azonban nagyon óvatosan és körültekintően kell bánnunk. HOFFMANN ISTVÁN véleménye szerint KRISTÓ nem vette figyelembe azt a fontos kronológiai körülményt, hogy „a dokumentumok korára vonatkozóan semmiképpen sem adhat felvilágosítást a névadás adott esetben jóval korábbi helyzete és állapota” (2005: 119). E téren is megkísérelhetjük az 1211. évi összeírás névanyagának a hasznosítását, de — mivel a forrás feldolgozásában elsősorban nyelvészeti-névtani módszereket kívánok alkalmazni — következtetéseinkben e korlátokat nem hagyhatjuk figyelmen kívül.

5. Az 1211. évi birtokösszeírásnak a vizsgálata — mint azt már más összefüggésben jeleztem — abból a szempontból is fontos lehet, hogy a birtokösszeírás közvetlen kapcsolatban van a legrégebb hiteles és egykorú eredetiben fennmaradt nyelvemlékünkkel, az 1055-ös Tihanyi alapítólevéllel (pl. helyesírása azon alapszik, vö. GÁCSEK 1941: 13–4, KNIEZSA 1952: 28–31), így a tanulmányozás során a szórványokban mutatkozó több mint százötven évnyi különbség feltárására is lehetőségünk adódik. Mindemellett az 1211. évi birtokösszeírás környezetében vannak más olyan fontos források is, amelyek viszonyítási alapul szolgálhatnak az elemzésben. Ilyen a fehérvári keresztetek 1193. évi oklevele, amely 57 birtokrészt sorol fel és részletez a Dunántúl zalai, somogyi vidékéről, valamint a Duna-Tisza közéről, így tehát lokális egybeesés figyelhető meg a két oklevél között. Anonymus „Gesta Hungarorum” című munkája is e kornak a terméke, BENKŐ LORÁND szerint ugyanis az 1210-es évek végén keletkezhetett (1999: 73), s így ennek a szórványanyaga is kínálkozik az egybevetésre, különösképpen, hogy BENKŐ LORÁND az utóbbi időben tanulmányok sorában foglalkozott e nyelvemlékünkkel (1998: 11–108, 2003: 20–80, 140–67, 181–91).

Az 1211-es Tihanyi összeírás kiemelkedő jelentőséggel bír tehát nemcsak gazdag névanyaga miatt, hanem azért is, mert a közel egykorú, részben azonos célú, részben azonos területre vonatkozó különböző oklevelek névanyagával va-

ló összevetésre is lehetőséget ad. Tanulmányozása ebből adódóan jelentősen hozzájárulhat a magyar nyelvtörténeti (főként hangtani, helyesírás-történeti, etimológiai és névtani) ismereteink bővítéséhez, a korábbi eredmények kiegészítéséhez, esetleg módosításához. Mindezek indokoltá teszik, hogy monografikus igényrel foglalkozzunk e nyelvmélek vizsgálatával.

Irodalom

- ÁSz. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár. 1000–1301.* Bp., 2004.
- ÁÚO. = *Árpád-kori új okmánytár I–XII.* Közzé teszi WENZEL GUSZTÁV. Pest (később Bp.), 1860–1874.
- BÁRCZI GÉZA (1944), A tihanyi alapítólevél hangjelölése. *MNy.* 40: 313–30.
- BÁRCZI GÉZA (1951), *A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék.* Bp.
- BENKŐ LORÁND (1998), *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról.* Bp.
- BENKŐ LORÁND (1999), Adalékok az anonymusi filológiához. *MNyj.* 37: 73–8.
- BENKŐ LORÁND (2003), *Beszélnek a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről.* Bp.
- CD. = *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI.* Stvdio et opera GEORGII FEJÉR. Budae, 1829–1844. VII/5: 177–202.
- ERDÉLYI LÁSZLÓ (1904), A tihanyi apátság népeinek 1211. évi összeírása. *NyK.* 34: 388–416.
- ERDÉLYI LÁSZLÓ (1906), A tihanyi apátság kritikus oklevelei. *Akadémiai Értesítő* 17: 596–607.
- GÁCSER IMRE (1941), *Az 1211. évi tihanyi összeírás helyesírása és hangtani sajátosságai.* *MNyTK.* 58. sz. Bp.
- GYÖRFFY GYÖRGY (1956), A tihanyi alapítólevél földrajzinév-azonosításaihoz. In: *Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára.* Szerk. BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND. Bp. 407–15.
- HOFFMANN ISTVÁN (2005), Régi helyneveink névadóinak kérdéséhez. *NÉ.* 27: 117–24.
- HOFFMANN ISTVÁN (2007), *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás. A régi magyar helynevek vizsgálatának alapkérdései.* Akadémiai doktori értekezés. Kézirat. Debrecen.
- JAKUBOVICH EMIL–PAIS DEZSŐ (1929), *Ó-magyar olvasókönyv.* Pécs.
- KMHsz. = *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. 1. Abaiúj–Csongrád vármegye.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN. Debrecen, 2005.
- KNIEZSA ISTVÁN (1949), A zabori apátság 1111. és 1113. évi oklevelei mint nyelvi (nyelvjárási) emlékek. *MNy.* 6: 3–50.
- KNIEZSA ISTVÁN (1952), *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig.* Bp.
- KRISTÓ GYULA (1993), Adatok és szempontok a magyar helynévadás kialakulásához a X–XI. század fordulóján. *NÉ.* 15: 200–5.
- KRISTÓ GYULA (1995), *A magyar állam megszületése.* Szeged.

- MOLNÁR JÓZSEF–SIMON GYÖRGYI (1976), *Magyar nyelvemlékek*. Bp.
- PAIS DEZSŐ (1939), *A veszprémvölgyi apácák görög oklevele mint nyelvi emlék*. MNyTK. 50. sz. Bp.
- PAIS DEZSŐ (1970), Köznévi etimológia és tulajdonnév-magyarázat együttese (*halad: hull–huluoodi*). *NytudÉrt.* 70: 36–41.
- PRT. = *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története I–XII*. Szerk. ERDÉLYI LÁSZLÓ–SÖRÖS PONGRÁC. Bp., 1912–1916.
- SZABÓ DÉNES (1937), A dömösi prépostság adománylevelének helyesírása. *MNy.* 33: 99–109.
- SZABÓ DÉNES (1954), *A dömösi prépostság adománylevelének hely- és vízrajza*. MNyTK. 85. sz. Bp.
- SZABÓ DÉNES (1959), *A magyar nyelvemlékek*. Második, bővített kiadás. Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek. Bp.
- SZENTPÉTERY IMRE (1923), *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I. 1001–1270*. Bp.
- TERESTYÉNI CZ. FERENC (1941), *Magyar közsói eredetű személynevek az 1211-i tihanyi összeírásban*. MNyTK. 59. sz. Bp.